

БАРАЦЬБА ЗА БЕЛАРУСКУЮ НАЦЫЯНАЛЬНУЮ ШКОЛУ У ПАЧАТКУ XX ст.

М.М. Забаўскі

У пачатку XX ст. і асабліва ў ходзе рэвалюцыі 1905–1907 гг. пачаўся масавы грамадскі рух за дэмакратызацыю і рэфармаванне школы. Буржуазныя пераўтварэнні садзейнічалі істотнаму абнаўленню сеткі навучаных устаноў. У імперыянальнай Расійскай імперыі пасля выхаду ў свет «Маніфеста 17 кастрычніка» 1905 г. паўстала праблема стварэння нацыянальных школ.

Дэпутаты III Расійскай Дзяржаўнай думы разглядалі «Палажэнне аб пачатковых вучылішчах». Найбольш спрэчнымі пунктамі пры яго абмеркаванні былі становішча царкоўнапрыходскіх школ і выкарыстанне рускай мовы ў школах імперыі. Праваднікі ўрадавай палітыкі, у прыватнасці дакладчык па вызначаным законапраекце таварыш міністра народнай адукацыі П.А. Георгіеўскі, адзначалі, што ў Расійскай імперыі, у якой народы знаходзяцца на розных ступенях развіцця культуры, размаўляюць на розных мовах, павінна быць адзіная і агульная руская дзяржаўная мова [1, с.159].

Яны атрымалі грунтоўную падтрымку з боку прадстаўнікоў манархічнага лагера, якія заяўлялі аб тым, што народы Расіі «павінны падпарадкоўвацца велікарускаму пачатку» і таму «мова кіруючага класа павінна быць абавязковай дзяржаўнай мовай». Інспектару народных вучылішчаў Гродзенскай губерні В.К. Тычыніну і епіскапу Гомельскага Мітрафана (у свецкім жыцці Дз. Краснапольскі) прапановы ўрада хвалявалі больш, паколькі яны імкнуліся, як і ўсе правыя дэпутаты ад заходніх губерняў, не дапусціць распаўсюджвання ў краі польскай, яўрэйскай і іншых моў. Яны заяўлялі, «Цудоўная руская мова як дзяржаўная павінна быць ва ўсіх школах без выключэння» [1, с.159].

Друкаваны орган правых акцыябрыстаў газета «Минское слово» падтрымала праўрадавых прыхільнікаў і сцвярджала, што «Руская школа павінна звязаць рускай мовай, як мовай зносін, усе народнасці, што жывуць у межах Расіі» [1, с.159]. «Адзінаства рускай дзяржаўнай мовы, выкладанне ва ўсіх урадавых, грамадскіх і прыватных школах выключна на рускай мове» – такой была платформа Віленскага «Рускага нацыянальнага саюза».

Газета «Окраины России», якая пад рэдакцыяй П. Бывалькевіча выдавалася ў Санкт-Пецярбурзе і распаўсюджвалася ў заходніх губернях, таксама пераконвала чытачоў у тым, што беларусам свая школа і мова не патрэбны. «Калі б беларусы жылі не ў Расійскай дзяржаве, а ў другой, – пісала яна, – для захавання сваёй нацыянальнасці беларусам неабходна было б трымацца сваёй, хоць і запаздалай ў сваім развіцці, мовы». «Афіцыйнай мовай для беларусаў павінна быць толькі руская, а калі іншая мова каму і патрэбна, то толькі палякам для таго, каб спаланізаваць беларускі народ і аддзяліць яго ад вялікай рускай сям'і» [1, с.159].

Часопіс «Крестьянин» пад рэдакцыяй С. Кавалюка, які прадстаўляў інтарэсы беларускага заможнага сялянства, сістэматычна вёў прапаганду ў накірунку таго, што: «Ні да далучэння Беларусі і Літвы да Расіі, ні пасля таго, нават самага апошняга часу, ніякай беларускай мовы мы, беларусы, не ведалі...навошта выдумляць сваю мясцовую мову, калі існуе стройная сістэма рускай мовы, цалкам нам, беларусам, родная» [1, с.160].

Небяспечнымі для «самадзяржаўя, праваслаўя, народнасці крайне правыя лічылі газеты «Окраину», «Голос провинции», «Жизнь провинции», якія ў іх вачах былі варожымі рускай народнасці, адпаведна і рускай дзяржаўнасці, праводзілі праяўрэйскую лінію, прызнавалі патрабаванні беларускага народа мець сваю літаратурную мову і нацыянальную школу.

«Гэты друк, – пісаў часопіс «Крестьянин», – стаіць за тое, каб маларусы і беларусы мелі свае літаратурныя мовы, ён імкнецца да абмежавання самадзяржаўнай царскай улады» [1, с. 161].

Сярод газет пракадэцкай накіраванасці, якія выходзілі ў Беларусі і Літве, вылучаліся «Окраина», «Минский курьер», «Северо-западный голос». У шэрагу артыкулаў адзначалася неабходнасць «перадачы ўсёй справы народнай адукацыі ў рукі мясцовага самакіравання, але захаванне «рускай мовы ў цэнтральных установах». Нацыянальная праграма кадэтаў прадугледжвала «поўную свабоду ўжывання розных моў у публічным жыцці, свабоду заснавання навучальных устаноў і ўсякага роду сходаў, саюзаў, якія ставяць мэтай захаванне і развіццё мовы, літаратуры кожнай народнасці» [1, с. 161].

Рэвалюцыйныя падзеі і перамены ва ўрадавай палітыцы спрыялі ажыўленню культурнай дзейнасці беларускіх і рускіх палякаў. У цэнтры культурнага руху знаходзілася праблема польскай мовы выкладання, якая паступова ператваралася ў праблему польскай школы ў Беларусі і Літве.

У змаганні за польскую мову навучання актыўна ўдзельнічала газета «Кур'ер літоўскі». Рэдакцыя выступала з ініцыятывай арганізацыі прыватных пачатковых школ. Яна лічыла, што дазвол на іх існаванне дадзены Маніфестам 17 кастрычніка. «Кур'ер» надрукаваў і прыблізную праграму пачатковага навучання на польскай мове, якая ўключала выкладанне асноў рэлігіі, расійскай і польскай моў, арыфметыкі [3, с. 200–201].

У канцы 1905 – пачатку 1906 гг. у Гродзенскай губерні адбывалася масавае адкрыццё прыватных школ, у навучальных праграмах якіх прыкметнае месца адводзілася польскай мове. Каталіцкае духавенства заклікала парафіянаў не пасылаць дзяцей у народныя школы і самастойна адкрываць польскія. Ксяндзы не далучалі да споведзі дзяцей, якія вучыліся ў народных школах [3, с.202].

З пачаткам рэвалюцыі прадстаўнікі рэвалюцыйных партый патрабавалі бясплатнай абавязковай агульнай адукацыі для ўсіх дзяцей, права грамадзян на адукацыю на роднай мове. У 1905 г. быў утвораны Усерасійскі з'езд настаўнікаў, які падтрымаў гэтыя патрабаванні. Да яго далучыўся нелегальны з'езд народных прадстаўнікоў, праведзены ў сяле Мікалаеўшчына Мінскага павета. Кіраўніком быў К. Міцкевіч (Якуб Колас). Але улады па-ранейшаму імкнуліся трымаць адукацыю на беларускіх землях пад поўным кантролем. У 1908г. за спробу стварыць саюз настаўнікаў Мінская судзебная палата асудзіла на тры гады ў крэпасць народных настаўнікаў К. Міцкевіча, Бязмена і Пятроўскага [4].

У гэты час абмяркоўвалася і магчымасць адкрыцця ўніверсітэта ў Беларусі. У лютым 1908 г. для разгляду гэтага пытання ў Мінску сабраліся прадстаўнікі усіх заходніх губерняў. Але далей прапаноў справа не пайшла. Мінская гарадская дума вярталася да адкрыцця ўніверсітэта ў Мінску і ў 1913, і ў 1916 г., аднак гарадская ўправа не падтрымала яе.

З 1900 па 1917 гг. колькасць пачатковых і сярэдніх школ усіх тыпаў у Беларусі ўзрасла з 6000 да 7600. У той жа час зменшылася колькасць школ царкоўнага ведамства. Замест іх адчыняліся пачатковыя народныя вучылішчы з 4-класнай адукацыяй. Налічвалася вялікая колькасць школ і вучылішчаў прафесійнага навучання. Востры недахоп спецыялістаў-педагогаў падштурхнуў урад да адкрыцця ў 1910-1916 гг. настаўніцкіх інстытутаў.

Віцебскі настаўніцкі інстытут быў заснаваны ў 1910 г. з тэрмінам навучання ў тры гады. Пасля 5 выпускаў у 1918 г. ён быў пераўтвораны ў Віцебскі дзяржаўны педагагічны інстытут. У 1913 г. быў адкрыты Магілёўскі настаўніцкі інстытут. Першым яго дырэктарам быў прызначаны кандыдат багаслоўя В.Н.Тычынін.

Мінская губерня з'яўлялася цэнтральнай з 5 заходніх губерняў, а Мінск быў буйнейшым культурным цэнтрам. Менавіта па гэтай прычыне па ініцыятыве Міністэрства народнай асветы быў адкрыты Мінскі настаўніцкі інстытут. Прыёмныя конкурсныя іспыты пачаліся 2 кастрычніка (па старому стылю – М.З.). На экзамены з'явіўся 71 чалавек, маючых званне настаўніка пачатковых вучылішч. Па месцы настаўніцкай працы яны размяркоўваліся наступным чынам: з Мінскай губерні – 23 абітурыенты, з Віленскай – 9, Магілёўскай – 6, Гродзенскай і Кіеўскай – 5; Віцебскай, Люблінскай і Смаленскай – 3, Ковенскай, Палтаўскай і Чарнігаўскай – 2 і інш.

Конкурсныя іспыты вытрымалі 30 чалавек; з іх ліку 17 закончылі курс настаўніцкіх семінарыяў, 1 меў званне настаўніка павятовага вучылішча і 12 – званне настаўніка пачатковага вучылішча.

У прамове з нагоды адкрыцця інстытута яго дырэктар Д.А. Сцяпура вызначыў тыя пытанні, на якія ў далейшым павінны былі арыентавацца і выкладчыкі і студэнты. «Адданаць царкве праваслаўнай, любові да самаахвяравання да свайго цара і радзімы, вера ў вялікую і слаўную будучыню краіны, адданая і разумная праца, пастаяннае духоўнае самаўдасканаленне» [5].

Адкрыццё настаўніцкіх інстытутаў стала значнай з'явай у падрыхтоўцы педагагічных кадраў. Але вядомыя дзеячы беларускага нацыянальнага руху Я. Колас, Я. Купала, М. Багдановіч, С. Палуян і інш. выступалі за стварэнне беларускай нацыянальнай школы. Асабліва трэба адзначыць у гэтай справе С.Е. Палуяна (1890-1910). Беларускі пісьменнік, крытык і публіцыст, папличнік і сябар Я. Купалы і М. Багдановіча папрацаваў у літаратуры ўсяго адзін год і пакінуў у ёй заметны след.

Першая друкаваная праца С. Палуяна – артыкул «Пра нацыянальную школу на Беларусі» быў змешчаны ў часопісе «Украінська хата» (1909, № 5). У справе народнай асветы, дэмакратызацыі школы асноўнае месца ён адводзіў настаўнікам, якія «не хаваліся ў казённым футляр», а разам з народамі ішлі цярністым шляхам да лепшай будучыні. Асноўная задача настаўніцтва, – лічыў С. Палуян, – садзейнічанне нацыяналізацыі школьнай справы. Нацыяналізацыю ён разумее і як «адзяленне яе, і як дэмакратызацыю школьнай справы, і як увядзенне ў школу выкладання на роднай мове» [6].

Наданне грамадзянскага статусу роднай мове – важнейшая тэма палуянаўскай публіцыстыкі: «Кузня літаратурнай мовы, сродкам прапаганды роднага слова з'яўляецца нацыянальны друк». С. Палуян заклікаў падтрымліваць і маральна, і матэрыяльна першыя беларускія друкаваныя выданні.

Сам паэт да сакавіка 1910 г. выконваў у рэдакцыі газеты «Наша ніва» вялікую працу і пісаў шматлікія матэрыялы, апрацоўваў допісы ў газету, падтрымліваў сувязь з чытачамі і падпішчыкамі. Адзіная на той час беларуская газета выходзіла ў Вільні з 10 (23) лістапада 1906 г. па 7 (20) жніўня 1915 г. і імкнулася стаць «люстэркам жыцця». Большасць інфармацыі газеты прысвечалася гаспадарцы і стану адукацыі. З нумара ў нумар «Наша ніва» вяла барацьбу за увядзенне беларускамоўнага навучання ў пачатковай школе, абмяркоўвала пытанне адкрыцця ўніверсітэта для навучання выхадцаў з Беларусі і Літвы. Аднак царызм, па-ранейшаму, устрымліваўся ад адкрыцця ВНУ ў Беларусі, перш-наперш таму, што доступ да адукацыі мог актывізаваць грамадска-палітычную дзейнасць беларускай моладзі.

У пачатку XX ст. ва ўнутранай палітыцы ўрада яскрава праяўлялася шавіністычная палітыка, у прыватнасці, пры разглядае ў Думе «Палажэння аб пачатковых вучылішчах». Высокую актыўнасць пры абмеркаванні гэтага пытання праявілі і правыя дэпутаты ад беларускіх губерняў. Яны заяўлялі, што руская мова, без выключэння, ва ўсіх школах павінна быць мовай выкладання, і імкнуліся не дапусціць распаўсюджвання ў заходніх губернях польскай, яўрэйскай і беларускай моў. Зацверджаны III Дзяржаўнай Думай закон абавязваў перавесці выкладанне і вывучэнне каталіцкай веры ў школе для дзяцей беларусаў з польскай на рускую мову, што падштурхоўвала цэлы пласт каталіцкага беларускага насельніцтва запісвацца ў палякі. Родная для іх мова – беларуская – адваргалася. Урадавая палітыка адпавядала інтарэсам мясцовых польскіх памешчыцка-клерыкальных колаў.

Дзейнасць манархічных і памешчыцка-клерыкальных партый і групавак ў Беларусі, накіраваных на русіфікацыю і паланізацыю беларускага народа, выкрывала газета «Наша ніва». Яна патрабавала ўвядзення ў школу, царкву і насцёл беларускай мовы, пераходу іх на беларускія нацыянальныя пазіцыі [7].

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі / М.М.Забаўскі. – Мінск: БДПУ, 2008.
2. Минский курьер. – 1908. – 5 апр. – С. 3.
3. Смалянчук, А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях 1864-1917 / А.Смалянчук.- Выд.2-е дапрацав., СПб.: Неўскі прасцяг, 2004.
4. Наша ніва. – 1908. – № 20.
5. Народное образование. – 1915. – №1. – С. 33–42.
6. Палуян, С. Лісты ў будучыню. Проза. Публіцыстыка. Крытыка / С. Палуян. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1986. – С. 18–19.
7. Наша ніва. – 1910. – № 27; 1911. – № 6.